

Rozdział 3

Transdyscyplinarna perspektywa badawcza w naukach o bezpieczeństwie (i obronności)

Transdisciplinary research perspective in security sciences (and defense)

Based on the analysis of the literature on the subject and the author's personal experience, the article presents theoretical and methodological considerations regarding the need and possibilities of using a transdisciplinary perspective in researching security problems. The final part of the article presents several theoretical models and an example of the design of such research.

Keywords: *security, research, transdisciplinary perspective*

Wprowadzenie w problematykę rozważań

Wraz z dynamicznymi zmianami cywilizacyjnymi coraz wyraźniej uświadamiamy sobie potrzebę *opisywania*, *wyjaśniania* i *rozwiązywania* współczesnych problemów, pojawiających się w różnych sferach życia i działalności człowieka, korzystając z dorobku kilku dyscyplin i dziedzin wiedzy. W prosty i obrazowy sposób oddaje to powiedzenie: „*na miedzy gleba jest najbardziej żyzna*”. Nie zawsze jednak za świadomością tego faktu nadążają praktyczne umiejętności projektowania i realizacji badań o charakterze wielodyscyplinarnym. Problem ten jest najbardziej odczuwalny w naukach o bezpieczeństwie, korzystających z dorobku co najmniej kilku dyscyplin naukowych, ale także w innych dyscyplinach, chociażby medycznych. Optymistyczne jest jednak to, że na przykład przedstawiciele wspomnianych wyżej dyscyplin coraz częściej i bardziej precyzyjnie

posługują się takim pojęciem, jak „bezpieczeństwo zdrowotne”¹. Otwiera ono bowiem nowe możliwości *postrzegania, diagnozowania i doskonalenia* jakości funkcjonowania różnych systemów bezpieczeństwa, także systemu bezpieczeństwa zdrowotnego, rozumianego szerzej niż tylko jako „system ochrony zdrowia”. A że takie potrzeby istnieją nie trzeba nikogo przekonywać nawet w krajach najwyżej rozwiniętych.

Kilka kolejnych przykładów „z życia wziętych”

Upowszechnianie się perspektywy transdyscyplinarnej w sposobach myślenia i działania praktycznego niesie z sobą wiele szans. Może ono bowiem nie tylko otwierać nowe perspektywy badawcze, ale także sprzyjać pokonywaniu wielu barier mentalnych oraz formalno-organizacyjnych², które dotychczas nierzadko utrudniały współpracę przedstawicieli poszczególnych dyscyplin w rozwiązywaniu wielu problemów, które w kolejnych dekadach XXI będą szczególnie odczuwalne. Dla przykładu warto przywołać tylko niektóre z nich. Sygnalizowany w świecie od kilku dziesięcioleci *deficyt zrównoważonego rozwoju* częściej jest „zagadywany” niż zmniejszany, i to nie tylko wskutek rozbieżności interesów różnych podmiotów. Do retorycznych można zaliczyć pytania, czy współcześnie *homo sapiens* radzi sobie z problemem *degradacji środowiska naturalnego* i z *efektem cieplarnianym*, a także z *problemami zdrowej żywności*? Tajemnicą poliszynela jest również problem trudności w zachowaniu *poziomu odporności immunologicznej współczesnego człowieka* (przykład – *uczulenia*), a producenci szczepionek nie zawsze „wygrywają wyścig z czasem” prowadzony z wieloma rodzajami wirusów i bak-

¹ W naszym kraju pojęcia „bezpieczeństwo zdrowotne” użyli po raz pierwszy w swojej publikacji M.I. Wysocki i D.Cianciara (patrz: M.I.Wysocki, D.Cianciara, *Koncepcja bezpieczeństwa zdrowotnego – panaceum czy placebo*, „Problemy higieny i epidemiologii” 2006, t. 87, nr 2, a pierwszą w Polsce konferencję poświęconą tej problematyce zorganizowało Transdyscyplinarne Centrum Badania Problemów Bezpieczeństwa im. Prof. K.. Bogdańskiego w Siedlcach (Ogólnopolska Konferencja Naukowa nt. „Bezpieczeństwo zdrowotne obywateli w Polsce”, TCBPB, Siedlce 2010 r.).

² Powstające w ostatnich latach w niektórych uczelniach międzywydziałowe (międzyinstytutowe) komórki podejmujące próby realizacji badań transdyscyplinarnych bywają traktowane jako konkurencja dla etatowych struktur organizacyjnych. Doświadczenie podpowiada, że tego typu komórki badawcze najlepiej zdają egzamin jako jednostki pozawydziałowe, podlegające w uczelni rektorowi lub prorektorowi ds. nauki. Natomiast w wypadku podporządkowania przedmiotowych komórek wydziałom (instytutom) może dochodzić do spadku ich wydajności poznawczej, a co za tym idzie stopniowej marginalizacji, a w końcu zaniku.

terii, czego ewidentnym przykładem jest „ptasia grypa”.

Takich i podobnych im przykładów można przywołać znacznie więcej. Chociaż naiwnością byłoby stwierdzenie, że badania wielodyscyplinarne „rozwiążą wszystkie bolączki tego świata”, to jednak – jak już wspomniano – lepsza niż dotychczas skuteczność radzenia sobie z tymi problemami pojawi się wtedy, kiedy w sposób naukowy będą się nimi zajmować zespoły przedstawicieli różnych dyscyplin, a nie tylko pojedynczy specjaliści w swoich dyscyplinach naukowych czy też praktycy niezrędko stosujący „metodę prób i błędów”. Istnieje wiele przykładów na to, że współpraca zespołów transdyscyplinarnych prawdopodobnie już w niedalekiej przyszłości będzie nie tylko potrzebna, ale i konieczna. Na poparcie tej tezy można przywołać konkretne przykłady transdyscyplinarnych badań w dziedzinie bezpieczeństwa i obronności³. Chociaż wyniki tych badań w postaci kilkudziesięciu tomów recenzowanych Raportów – ze względu na swój pionierski charakter i stosunkowo krótki czas realizacji – nie mogły być doskonałe, to jednak – oprócz naukowej diagnozy wielu zjawisk w sferze bezpieczeństwa – ukazały one także możliwość owocnej współpracy wielu specjalistów z kilku dyscyplin naukowych w procesie diagnozowania i przewidywania problemów bezpieczeństwa i szeroko rozumianej obronności, oraz możliwości radzenia sobie z nimi. Realizacja tego przedsięwzięcia wykazała m.in. potrzebę łączenia badań o charakterze teoretycznym z badaniami empirycznymi⁴, korzystając także z doświadczeń praktyków w tym zakresie. Przywołane wyżej badania wykazały również, że *holistyczny model badania problemów bezpieczeństwa*⁵, opracowany przed prawie ćwierć wiekiem w istniejących wówczas w naszym kraju naukach wojskowych, może współcześnie mieć wartość nie tylko teoretyczno-heurystyczną.

³ Zob.: W. Kitler (kier. zespołu), *Projekt System Bezpieczeństwa Narodowego RP* (projekt w zakresie obronności i bezpieczeństwa państwa finansowany ze środków Narodowego Centrum Badań i Rozwoju – umowa Nr DOBR/0076/R/ID1/2012/03 z dnia 18.12.2012 r., numer rejestracyjny projektu: OROB/0076/03/001). Otwartym pozostaje pytanie, w jakim zakresie efekty tych bezprecedensowych badań zostały (zostaną) wykorzystane w sferze bezpieczeństwa i obronności.

⁴ Zob.: np. A. Filipek, (kier. podzad.), Podzadanie badawcze nr 1.5., *Kultura bezpieczeństwa podmiotów jako element integrujący system bezpieczeństwa narodowego oraz regulujący jego funkcjonowanie i rozwój*, [w:] W. Kitler (kier. zespołu), *Projekt System Bezpieczeństwa Narodowego RP*, AON, Warszawa 2013.

⁵ M. Cieślarczyk, *Psychospołeczne i organizacyjne elementy bezpieczeństwa i obronności*, AON, Warszawa 1997, s.110.

Aktualny, stosunkowo bogaty dorobek *nauk o bezpieczeństwie* wskazuje jednak na to, że ich dalszemu, dynamicznemu rozwojowi mogłoby dobrze służyć połączenie istniejących do niedawna nauk o obronności z naukami o bezpieczeństwie oraz przyznanie im statusu *dziedziny* o nazwie „nauki o bezpieczeństwie i obronności”. Na taką potrzebę wskazują również doświadczenia historyczne. Dla przykładu, po 11 września rozumienie *obronności* w jej wąskim, li tylko militarnym znaczeniu, okazuje się zbyt ograniczone i mało funkcjonalne, zarówno dla praktyki zapewniania szeroko rozumianego bezpieczeństwa i obronności, jak również dla dalszego rozwoju badań naukowych w tym zakresie. Przy okazji warto zauważyć, że na przykład przedstawiciele subdyscypliny *inżynieria bezpieczeństwa* nie znajdują dla siebie miejsca w naukach o bezpieczeństwie, które niejako „duszą się” w „łonie” nauk społecznych, a „inżynierowie bezpieczeństwa” nie znajdują dla siebie miejsca w naukach technicznych. Pojawia się więc kolejne pytanie o charakterze retorycznym: czy zachęca to wysokiej klasy specjalistów pracujących w tej grupie do ich dalszego rozwoju naukowego?

Problem polega również na tym, że projektowane przez tych inżynierów-specjalistów nowe rodzaje sprzętu nie zawsze charakteryzują się wysokim poziomem ergonomii, zarówno percepcyjno-recepcyjnej, jak i prakseologicznej. Faktem są również dostrzegane nierzadko bariery komunikacyjne i deficyt współpracy między wysokiej klasy specjalistami informatycznymi a przedstawicielami nauk o bezpieczeństwie. Nie stwarza to dobrych warunków do lepszego radzenia sobie z coraz bardziej złożonymi problemami zagrożeń dla bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni.

Dotychczas ograniczyliśmy się tylko do ukazania kilku przykładów wskazujących na potrzebę rozwijania badań transdyscyplinarnych, także w naukach o bezpieczeństwie, oraz zasygnalizowaliśmy tylko niektóre bariery utrudniające rozwijanie takich badań. Warto jednak pamiętać, że – używając języka wojskowego – swoiste przyczółki doświadczeń w tym zakresie już istnieją⁶. Rozwijanie transdyscyplinarnego „natarcia” korzy-

⁶ Znaczący zakres doświadczeń zebrano np. dzięki kilkuletniej działalności wspomnianego już Transdyscyplinarnego Centrum Badania Problemów Bezpieczeństwa im. prof. K. Bogdańskiego w UPH w Siedlcach. Od 2009 roku do 2017 roku TCBPB funkcjonowało w tej uczelni powołane decyzją Rektora z jednogłośnie poparciem Senatu jako komórka pozawydziałowa. W tym czasie nawiązała ona współpracę z 29 uczelniami i ośrodkami nau-

stając z takich „przyczółków” mogłoby z czasem przyczynić się do tego, że wiele z sygnalizowanych wyżej problemów byłoby łatwiej rozwiązywalnych. Tymczasem jednak jeszcze znacząca część specjalistów, także w naukach o bezpieczeństwie, lepiej czuje się na swoim „poletku”, w swojej specjalności. Co w tej sytuacji można uczynić? Zanim znikną sygnalizowane w przypisach niektóre bariery mentalne i strukturalne warto, być może, zacząć od refleksji dotyczącej tego, na czym polegają badania transdyscyplinarne i czym one różnią się np. od badań inter- i multidyscyplinarnych.

kowo-badawczymi w kraju i poza jego granicami, a w nich z 79 ekspertami z różnych dyscyplin i dziedzin wiedzy, interesującymi się naukowo różnymi obszarami bezpieczeństwa i szeroko rozumianej obronności. W 2018 roku TCBPB zostało włączone do Wydziału Humanistycznego UPH, a w 2019 roku do Wydziału Nauk Społecznych tej Uczelni. W pierwszych latach funkcjonowania TCBPB brało udział we wspomnianym wyżej Projekcie badawczo-rozwojowym *System Bezpieczeństwa Narodowego RP*, realizowanym w latach 2012-2014 przez konsorcjum naukowo-badawcze składające się z czterech uczelni publicznych i firmy informatycznej. TCBPB zaangażowało do realizacji tego Projektu prawie czterdziestu pracowników różnych wydziałów UPH w Siedlcach. Warto nadmienić, że co roku wiosną organizowano (i nadal się organizuje) Warsztaty Metodologiczno-Dydaktyczne w naukach o bezpieczeństwie i obronności, a jesienią odbywały się w Ogólnopolskie Transdyscyplinarne Konferencje Naukowe, w ramach których podejmowane były problemy szeroko rozumianego bezpieczeństwa i obronności. Dla przykładu: I Ogólnopolskie Warsztaty Metodologiczno-Dydaktyczne w Naukach o Bezpieczeństwie dotyczyły „Aktualnego stanu nauk o bezpieczeństwie w naszym kraju” (Siedlce, 26-27 kwietnia 2012 r.); II Ogólnopolskie Warsztaty Metodologiczno-Dydaktyczne w Naukach o Bezpieczeństwie zatytułowano „O potrzebie badania kultury bezpieczeństwa i możliwościach wykorzystania wyników tych badań w zarządzaniu kryzysowym” (Siedlce, 25-26 kwietnia 2013 r.); III Ogólnopolskie Warsztaty Metodologiczno-Dydaktyczne w Naukach o Bezpieczeństwie podejmowały temat: „Bezpieczeństwo i obronność – odkrywanie znaczeń. Ujęcia: formalnoprawne, naukowo-badawcze i dydaktyczne” (Siedlce, 24-25 kwietnia 2014 r.); IV Ogólnopolskie Warsztaty Metodologiczno-Dydaktyczne w Naukach o Bezpieczeństwie zatytułowano: „Jedność i różnorodność w naukach o bezpieczeństwie i obronności” (Siedlce, 23-24.04.2015 r.); V Ogólnopolskie Warsztaty Metodologiczno-Dydaktyczne w Naukach o Bezpieczeństwie przeprowadzono na temat: „W poszukiwaniu relacji między bezpieczeństwem i obronnością” (Siedlce, 21-22 kwietnia 2016 r.). Zaś w ramach Ogólnopolskich Konferencji Naukowych o charakterze transdyscyplinarnym podejmowano następującą tematykę: I. „Pokonać kryzys – żyć bezpieczniej”, 2009 r. „Bezpieczeństwo zdrowotne obywateli w Polsce”, 2010 r.; III. „Promieniowanie jako szansa i zagrożenie dla bezpieczeństwa współczesnego człowieka”, 2011r.; IV. „Bezpieczeństwo zdrowotne w Polsce – uwarunkowania personalne i strukturalne”, 2014 r.; V. „O potrzebie i możliwościach diagnozowania oraz doskonalenia morale żołnierzy i funkcjonariuszy służb mundurowych” 2015 r.; VI. „Ziemia i Kosmos – wyzwania, szanse i zagrożenia”, 2016 r. Jak już wcześniej wspomniano, warunkiem skutecznej realizacji przedsięwzięć naukowych o charakterze transdyscyplinarnym było usytuowanie Centrum jako jednostki pozawydziałowej, na co jednogłośnie zwróciła uwagę w swojej Uchwale Rada Naukowa TCBPB na corocznym zebraniu, które ostatnio odbyło się 29.05.2019 roku.

Niektóre sposoby rozumienia istoty badań transdyscyplinarnych

W wielu pozycjach literatury zwraca się uwagę na to, że *transdyscyplinarność*, w porównaniu z *interdyscyplinarnością*, dysponuje większym potencjałem badawczym odpowiadającym na potrzeby współczesności i przyszłości. Wskazują na to m.in.: A. Zeidler-Janiszewska⁷, I. Domańska⁸, J. Bremer⁹ i inni¹⁰, ale także W.A. Russel, F. Wickson, A.L. Carew¹¹. Autorzy ci zwracają uwagę na cztery główne cechy transdyscyplinarności, którymi są:

- a) tworzenie ogólnych ram prowadzących do rozwiązania problemu,
- b) rozwijanie własnych, teoretycznych struktur oraz metod i sposobów praktycznego postępowania, które niekoniecznie zależą od wiedzy z danej dyscypliny,
- c) umożliwianie komunikacji rozciągającej się na konwencjonalne kanały instytucjonalne i zorientowanej na tych, którzy biorą udział w badaniach,
- d) dynamiczność, gdyż procesu prowadzenia badań nie można przewidzieć w taki sposób, w jaki da się to zrobić.

⁷ A. Zeidler-Janiszewska, *Visual Culture Studies czy antropologicznie zorientowana Bildwissenschaft? O kierunkach zwrotu ikonicznego w naukach o kulturze*, „Teksty Drugie” 2006, nr 4, s. 9–29.

⁸ I. Domańska, *Antropologia literatury – projekt interdyscyplinarny czy transdyscyplinarny?*, „Przegląd Kulturoznawczy” 2011, nr 1(9), s. 55–64.

⁹ J. Bremer, *Nauka o zrównoważeniu – w poszukiwaniu transdyscyplinarnej metodologii*, „Zagadnienia naukoznawstwa” 2016, nr 1 (207), s. 20–21.

¹⁰ Autor niniejszego artykułu zajmuje się problematyką badań transdyscyplinarnych od kilku lat. W latach 2009–2017 jako współzałożyciel i dyrektor Transdyscyplinarnego Centrum Badania Problemów Bezpieczeństwa im. prof. K. Bogdańskiego w UPH w Siedlcach, a od roku 2017 konfrontuje zebrane doświadczenia praktyczne z rozważaniami teoretyczno-metodologicznymi na ten temat. Patrz np.: M. Cieślarczyk, *W poszukiwaniu tożsamości nauk o bezpieczeństwie. Znaczenie kultury metodologicznej i kultury bezpieczeństwa dla rozwoju tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, [w:] Kośmider T., Kitler W., (red.), *Granice tożsamości nauk o bezpieczeństwie. Perspektywa materialna i formalna*, Difin, Warszawa 2017, s. 58–79; *Rozważania o bezpieczeństwie z perspektywy systemowej i wielodyscyplinarnej*, [w:] Z. Kurcz (red.), *W kręgu społecznych wyzwań współczesności*, Wydawnictwo UWr., Wrocław 2019, s. 103–128; M. Cieślarczyk, A. Kołodziejczyk, *Czynnik X. Morale w życiu osobistym, w działalności społecznej i zawodowej*, Difin, Warszawa 2019.

¹¹ W.A. Russel, F. Wickson, A.L. Carew., 2008, *Transdisciplinarity: Contexts, contradictions and capacity*, „Futures” 40: 461.

Uszczegóławiając powyższe kwestie A. Zeidler-Janiszewska napisała, że chociaż pojęcia interdyscyplinarności i transdyscyplinarności są różnie definiowane, a czasami nawet nadużywane, to opisują one bezprecedensowe zjawisko, z jakim mamy do czynienia we współczesnej nauce, a nawet we współczesnym świecie. Jej zdaniem tematy podejmowane w kręgu badań interdyscyplinarnych i transdyscyplinarnych nie zawsze są nowe, jednak w takim kształcie i z taką siłą nie pojawiły się nigdy wcześniej. Przenikanie się rozmaitych dyscyplin, rozszerzanie czy raczej wciąż nowe określanie granic jest nieuniknioną odpowiedzią na wyzwania współczesnej fazy nowoczesności. Autorka ta podkreśla, że kontakty między poszczególnymi dziedzinami wiedzy dotyczyły początkowo przede wszystkim ich *sfer przygranicznych* i rozwijały się pod hasłem *interdyscyplinarności*. Współcześnie zaś wyraźnie przeważają projekty badawcze realizowane w perspektywie *transdyscyplinarnej*. Warto jednak pamiętać, że transdyscyplinarność nie oznacza eliminacji dyscyplinarności. Wręcz przeciwnie – domaga się jej wysokiego poziomu i rozwiniętych specjalizacji¹².

Także I. Domańska uważa, że w przeciwieństwie do interdyscyplinarności, która nie przekształca pola badawczego włączonych w nią dyscyplin, *transdyscyplinarność stawia problemy, które nie są możliwe do rozwiązania w obrębie żadnej z dyscyplin i prowadzi do ukonstytuowania nowego pola badawczego*¹³. Badania o charakterze transdyscyplinarnym niejednokrotnie nie charakteryzują jakiegś konkretnej nowej dziedziny, lecz uzależnione są od podjętych problemów i prowadzone w większych zespołach badawczych.

Interesujące i zarazem praktyczne podejście do badań wielodyscyplinarnych prezentuje J. Bremer. Jego zdaniem trzy terminy (*multi-, inter- i trans-*) odnoszą się do różnego stopnia konsolidacji wielu dyscyplin w szeroko rozumianym kontinuum uprawiania nauki. Wspólnymi pojęciami dla tych trzech terminów są odpowiednio: *łączenie, interaktywność, holizm*. J. Bremer przypisuje każdemu z tych terminów specyficzne znaczenie i uważa, że nie powinno się ich używać zamiennie. Zdaniem tego naukowca *multidyscyplinarność* wykorzystuje *poznawanie i metodologię*

¹² A. Zeidler-Janiszewska, *Visual Culture...*, op. cit., s. 9-11.

¹³ I. Domańska, *Antropologia literatury...*, op. cit., s. 56.

z różnych dyscyplin, lecz każda z nich pozostaje w ramach swoich granic. Tradycyjnie *interdyscyplinarność* jest rozumiana jako *integracja pojęciowa i teoretyczna*¹⁴. Jakkolwiek w wylaniającym się polu badań dotyczącym zrównoważenia często się zauważa, że tak rozumiana interdyscyplinarność nie wystarcza do właściwego zmierzenia się z pojawiającymi się w tym obszarze badań problemami, to jednak do tej wizji przekonuje się coraz więcej osób. *Interdyscyplinarność analizuje, syntetyzuje i harmonizuje połączenia między dyscyplinami* nauki w skoordynowane i koherentne podejścia. *Transdyscyplinarność zaś integruje*, np. nauki przyrodnicze, w humanistyczno-społecznym kontekście. Przekracza przy tym granice tych ostatnich, gdyż uwzględnia interesy osób spoza środowiska naukowego. Tym samym zachodząca w niej *integracja zmierza ku objęciu nie tylko nauk opisowych, lecz także nauk normatywnych* wraz z pytaniami normatywnymi pochodzącymi ze środowiska pozanaukowego. Warto wyraźnie podkreślić, że pytania o nową metodologię są w niej powiązane z pytaniami o nową epistemologię. Rozwiązywanie kompleksowych problemów zrównoważonego rozwoju różnych sfer życia ludzi i społeczeństw, ale także ich struktur myślowych i organizacyjnych, np. w odniesieniu do fenomenów kultury bezpieczeństwa czy morale¹⁵, wymaga tworzenia *uczestniczącej metodologii transdyscyplinarnej*. Osoby zaangażowane w pracę zespołu transdyscyplinarnego muszą być otwarte na różnorodne, często odmienne spojrzenia na wspólnie przyjęty przedmiot badań i problemy badawcze. Np. niektóre podejścia w badaniach nad zrównoważonym rozwojem, będącym przedmiotem szczególnego zainteresowania J. Bremera, takie jak np. ekonomia ekologiczna, rozwijają metodę badań transdyscyplinarnych, a ich wpływ w środowiskach akademickich i politycznych rośnie¹⁶.

Autor ten podkreśla, że *transdyscyplinarność* należy rozumieć *w sensie Wissenschaft*, a nie *science*. Uważa on, że w badaniach transdyscyplinarnych należy w szczególności zwracać uwagę na dwie kwestie: *po pierwsze* – uznawać oraz docenić konieczność zwrotnego, refleksyjnego badania założeń podstawowych; *po drugie* – zajmować się kwestiami normatywnymi, obecnymi w różnych naukowych i pozanaukowych

¹⁴ J. Bremer, *Nauka o zrównoważeniu...*, op. cit., s. 20.

¹⁵ M. Cieślarczyk, A. Kołodziejczyk, op. cit.

¹⁶ J. Bremer, *Nauka o zrównoważeniu...*, op. cit., s. 20.

podejściach do silnego zrównoważenia. Jest to konieczne chociażby ze względu na presję czasu i odpowiedzialność wobec przyszłych pokoleń. Pod koniec drugiej dekady XXI wieku przesłanie to ma szczególne znaczenie¹⁷.

Podsumowując tę część rozważań można przyjąć, że *interdyscyplinarność*, rozumiana *tradycyjnie*, traktowana jest jako *właściwość umysłu uczonego*, który potrafi poruszać się w obrębie wielu dyscyplin i twórczo syntezować ich dorobek. Nie jest to jednak łatwe, a znaczna część trudności może wynikać nie tylko z uwarunkowań formalno-strukturalnych, ale także wiązać ze wspomnianymi wcześniej barierami mentalnymi i psychicznymi. *Interdyscyplinarność współcześnie* rozumiana jest jako *cecha zespołów* uczonych specjalistów zbierających się po to, by rozwiązać konkretny problem naukowy, ale respektujących w zasadzie odrębność swoich dyscyplin. W tym kontekście interesujące są problemy granic w nauce (a zwłaszcza problematyka "pogranicza" dyscyplin), na których rodzą się nowe subdyscypliny wiedzy, w tym coraz bardziej rozpoznawalny fenomen *kultury bezpieczeństwa*. Interdyscyplinarność i badania interdyscyplinarne dotyczą bowiem głównie sfer przygranicznych. *Badania interdyscyplinarne to takie, w których dana dyscyplina jest studiowana z punktu widzenia innej*. Np. nauki polityczne mogą być odnoszone do geografii, historii lub socjologii, stając się źródłem geografii politycznej, historii politycznej oraz socjologii polityki. *Badania multidyscyplinarne* są próbą poznania pola badawczego i *rozwiązania problemu badawczego z różnych perspektyw dyscyplinarnych*, co daje początek *dyscyplinom ad hoc*, takim np. jak badania nad przestrzenią kosmiczną¹⁸ lub nauka o środowisku. Zaś *badania pluridyscyplinarne* są czymś *przeciwным w stosunku do multidyscyplinarnych*. Mamy z nimi do czynienia wówczas, gdy dana idea, taka jak na przykład *bezpieczeństwo systemów technicznych*, jest badana przez różne dyscypliny, np. energetyka, inżynieria statków kosmicznych, nauka o komputerach, itp. *Badania syndyscyplinarne* ilustruje np. nanorobotyka, rozwijana przez ekspertów inżynierii elek-

¹⁷ Ibidem, s. 21.

¹⁸ W 2016 roku, krótko po przyjęciu przez przedstawicieli kilkudziesięciu rządów *Manifestu Kosmicznego*, TCBPB UPH w Siedlcach zorganizowało VI Transdyscyplinarną Konferencję naukową nt. „Ziemia i Kosmos – wyzwania, szanse i zagrożenia”, w której uczestniczyli specjaliści z różnych dyscyplin i dziedzin wiedzy, w tym kilku pracowników Centrum Badań Kosmicznych PAN.

trycznej, technologii komunikacji, fizyki ciała stałego, mechaniki, itd. Upraszczając można powiedzieć, że *badania interdyscyplinarne* wiążą się ze „scalaniem”, *badania multidyscyplinarne* mają cechy wspólne z „wiązaniami”, *badania pluridyscyplinarne* przypominają „destylację”, zaś *badania transdyscyplinarne* potocznie kojarzone są z „luźnym złożeniem”, przypominającym zabawę w *klocki lego*. Oprócz wiedzy przydatna jest wtedy *intuicja i wyobraźnia*, ale także wspomniane już *holistyczne i systemowe postrzeganie rzeczywistości*, a także związane z nimi *sposoby myślenia i działania* człowieka oraz grup społeczno-zawodowych. Inspirację do takich przemyśleń może stanowić *holistyczny model bezpieczeństwa*¹⁹, który w perspektywie transdyscyplinarnej może prezentować się tak, jak przedstawiono to na rysunku 1.

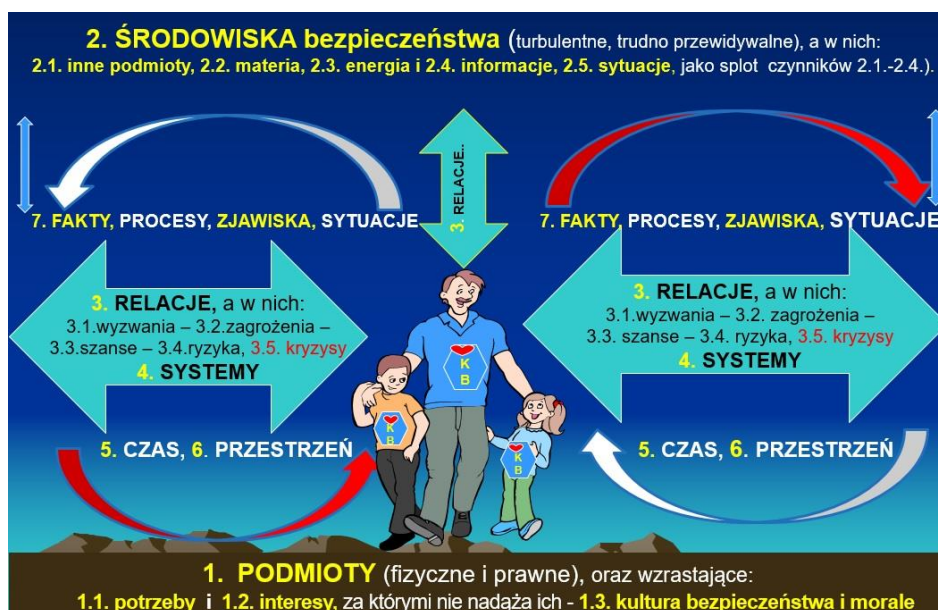


Rysunek 1. Holistyczna i transdyscyplinarna perspektywa badawcza w naukach o bezpieczeństwie

Źródło: Opracowanie własne na podst. M.Cieślarczyk, *Psychospołeczne i organizacyjne elementy bezpieczeństwa i obronności*, AON, Warszawa 1997, s. 110.

¹⁹ M. Cieślarczyk, *Psychospołeczne i organizacyjne elementy bezpieczeństwa i obronności*, AON, Warszawa 1997, s. 110.

W realizacji transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa, szczególnie na etapie konceptualizacji, bardzo użyteczny okazuje się również model tzw. *abecadła bezpieczeństwa*, prezentowany na rysunku 2. Model ten powstał w wyniku „syntezy syntez” w trakcie prowadzonych przez autora niniejszego artykułu analiz kilkudziesięciu tomów *Raportów z badań*, będących efektem realizacji wspomnianego wcześniej *Projektu* realizowanego w ramach konsorcjum na zlecenie BBN²⁰. Zaletą tego modelu może być przede wszystkim to, że w natłoku wielu czynników, wielu zmiennych, wpływających na bezpieczeństwo podmiotów fizycznych i prawnych, trudno jest dostrzec te z nich, które można uznać jako najważniejsze, żeby nie powiedzieć „uniwersalne”.



Rysunek 2. „Abecadło bezpieczeństwa”

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Czynnik X...*, op. cit., s. 117.

Wiele dotychczasowych doświadczeń i obserwacji wskazuje, że tych najważniejszych zmiennych jest siedem, z których trzy można uznać jako fundamentalne. Są to: 1. *Podmiot* bezpieczeństwa, 2. *Środowiska* bezpieczeństwa i 3. *Relacje* między podmiotem a różnymi rodzajami jego

²⁰ Zob: W.Kitler (kier. zespołu), *Projekt System Bezpieczeństwa Narodowego RP...*, op. cit.

środowisk. Wśród innych zmiennych uwzględniono także: *Systemy*, oznaczone symbolem 4. *Czas i Przestrzeń* – czynniki 5 i 6, a także wypadkowa wymienionych dotychczas zmiennych, oznaczona symbolem 7, czyli *Fakty, procesy i zjawiska*. Każdą z tych podstawowych zmiennych można uszczegóławiać rozkładając na czynniki pierwsze, co starano się ukazać w odniesieniu do trzech pierwszych zmiennych. Wykonanie tej pracy byłoby niezmiernie trudne, gdyby nie fakt, że w realizację wspomnianego *Projektu badań* byli zaangażowani nie tylko przedstawiciele nauk o bezpieczeństwie, ale także językoznawcy, prawnicy, psychologowie, socjologowie i reprezentanci kilku innych dyscyplin naukowych. Zależności między *kulturą bezpieczeństwa* (zmienna 1.3.) a jakością funkcjonowania systemu (zmienna 4) *zarządzania kryzysowego* w przekonujący sposób przedstawiono w jednym z *Raportów z badań* opracowanych w ramach Projektu *System Bezpieczeństwa Narodowego RP*²¹.

Przydatność ukazanych na rysunkach 1 i 2 modeli teoretycznych została już sprawdzona w odniesieniu do różnych obszarów bezpieczeństwa oraz relacji między nimi, w tym także w transdyscyplinarnych badaniach dotyczących m.in. problematyki zrównoważonego rozwoju oraz funkcjonowania fenomenów morale i kultury bezpieczeństwa²². Modele te „testowano” w analizach teoretycznych i w badaniach empirycznych²³. Można więc było przekonać się, że lepsze rozumienie istoty podejścia wielodyscyplinarnego (inter- multi- czy transdyscyplinarnego) jest bardzo przydatne przy opracowywaniu koncepcji badań i narzędzi badawczych, ale także w trakcie interpretacji zebranych w badaniach danych. Przydatność podejścia transdyscyplinarnego sprawdzono m.in. w badaniach kultury bezpieczeństwa w odniesieniu do jakości funkcjonowania systemu zarządzania kryzysowego. Badania te wykazały m.in., że konieczne jest łączenie *wiedzy teoretycznej* przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych z doświadczeniami *praktyków* oraz z *wynikami badań empirycz-*

²¹ A. Filipek (kier. podzad.), Podzadanie badawcze nr 1.5., *Kultura bezpieczeństwa podmiotów jako element integrujący system bezpieczeństwa narodowego oraz regulujący jego funkcjonowanie i rozwój*, [w:] W. Kitler (kier. zespołu), Projekt *System Bezpieczeństwa Narodowego RP*, AON, Warszawa 2013.

²² M. Cieślarczyk, A. Kołodziejczyk, *Czynnik X. Morale w życiu osobistym, w działalności społecznej i zawodowej*, Difin, Warszawa 2019.

²³ Zob.: A. Filipek, op. cit.; „Kultura bezpieczeństwa” 2015, nr 3-4.

nych²⁴. Warto w tym miejscu zauważyć, że deficyt tych ostatnich, czyli badań empirycznych, jest współcześnie dosyć wyraźnie odczuwany w wielu dyscyplinach nauk społecznych, także w naukach o bezpieczeństwie. Zdaniem autora niniejszego artykułu zdecydowana większość problemów podejmowanych w naukach o bezpieczeństwie powinna być badana z wykorzystaniem perspektywy transdyscyplinarnej. Jednak zbyt rzadko dotychczas można spotykać przykłady takich badań, co prawdopodobnie nie zachęca naukowców do podejmowania takich przedsięwzięć. Z mojego rozeznania wynika, że trudności zaczynają się już na etapie konceptualizacji. Dlatego też w dalszej części artykułu przedstawiony zostanie jeden z możliwych sposobów opracowania *konceptji badań* uwzględniających perspektywę transdyscyplinarną w odniesieniu do *problematyki morale*.

Przykład możliwości wykorzystania perspektywy transdyscyplinarnej w procesie konceptualizacji i realizacji badań *morale*

W tej części artykułu przedstawione zostaną założenia Projektu badawczego²⁵ zatytułowanego „Morale w służbie publicznej – cywilnej i mundurowej”. Zawiera on takie elementy, jak ogólna charakterystyka *sytuacji problemowej*, *przedmiot* i *cele* badań, ogólne pytanie *problemowe* oraz wynikające z niego *zadania* badawcze, *sposób organizacji* badań rozumiany jako *meta metoda*, a także wykorzystywane w badaniach *techniki i narzędzia badawcze*.

Charakteryzując pokrótce **sytuację problemową** warto zauważyć, że dotychczas definiowano morale i badano je głównie w wymiarze narodowym w *odniesieniu do wojska i jego komponentów organizacyjnych*, ze szczególnym uwzględnieniem małych jednostek zadaniowych, czyli oddziałów i pododdziałów. W rezultacie w publikacjach na ten temat uwidaczniały się „narodowe” sposoby rozumienia zjawiska morale oraz zróżnicowane podejścia metodologiczne dostrzegane na poziomie mikrostrukturalnym i mikrospołecznym. Jednocześnie w podejmowanych

²⁴ Zob: M.Cieślarczyk, *Psychospołeczne i organizacyjne elementy bezpieczeństwa i obronności*, AON, Warszawa 1997, s. 332-333.

²⁵ W tej części artykułu wykorzystano elementy wiedzy zawarte w: M. Cieślarczyk, A. Kołodziejczyk, op. cit.

dotychczas próbach badania morale analizowano to zjawisko bądź to w świetle wiedzy psychologicznej bądź wiedzy socjologicznej.

Analiza literatury pozwala zauważyć, że w badaniach morale nie wykorzystywano dotychczas inter- i transdyscyplinarnej perspektywy badawczej, bez zastosowania której trudno jest zrozumieć istotę fenomenu morale, zasady jego funkcjonowania i znaczenie praktyczne. Sytuacja ta nie sprzyja opisywaniu i wyjaśnieniu istoty tego zjawiska, utrudnia określanie uwarunkowań poziomu i charakteru morale, zwłaszcza tak istotnych uwarunkowań kulturowych. W rezultacie rodzi to różne problemy związane z wykorzystaniem wiedzy z tego zakresu w praktyce diagnozowania i doskonalenia morale, także w kontekście rozwijanej współpracy międzynarodowej.

W Polsce po zmianach ustrojowych tematyka morale uwzględniana była marginalnie w programach kształcenia uczelni wojskowych, w związku z czym wiedza dowódców różnych szczebli w tym zakresie jest raczej niewystarczająca. Problematyka ta nie była również uwzględniana w programach kształcenia innych uczelni, w których nierzadko pojęcie „morale” mylone było z moralnością. Tymczasem fenomenem „morale” coraz częściej interesują się nie tylko przedstawiciele służb mundurowych (wojska, straży granicznej, policji, straży pożarnej i innych), ale także politycy, pracownicy administracji rządowej i samorządowej, a nawet biznesmeni. Potwierdzono to podczas V Transdyscyplinarnej Konferencji Naukowej zatytułowanej: „O potrzebie i możliwościach diagnozowania oraz doskonalenia morale żołnierzy i funkcjonariuszy służb mundurowych”, zorganizowanej przez TCBPB UPH w Siedlcach w dniu 26 listopada 2015 roku.

W naszym kraju pierwsze badania morale prowadzone były w wojsku w latach międzywojennych, w kontekście rodzącej się w Polsce socjologii wojska i wojny. Po II wojnie światowej morale analizowano na poziomie różnych jednostek organizacyjnych i rozpatrywano w kontekście „socjalistycznej nauki wojennej” oraz „stanu moralno-politycznego armii socjalistycznej”, co sprzyjało ideologizacji tej problematyki oraz ograniczało wartość poznawczą prowadzonych badań, a tym samym obniżało ich użyteczność praktyczną. Podobnie działo się w innych krajach „realnego socjalizmu”. Natomiast na Zachodzie, od czasu szeroko zakrojonych badań morale zespołu Samuela A. Stouffera, poświęcano temu

zagadnieniu wiele uwagi i zrealizowano wiele użytecznych praktycznie projektów badawczych. Jednak ich słabością było podejście monodyscyplinarne (psychologiczne lub socjologiczne) i na ogół zogniskowane na małych grupach zadaniowych (pododdziałach i oddziałach) wojska. Dopiero kilka dekad po II wojnie światowej większą uwagę zwrócono na perspektywę makro, tj. na poziom morale armii jako całości i na społeczną legitymizację zewnętrznych operacji i interwencji wojska.

Biorąc powyższe pod uwagę przyjęto założenie, że badania powinny mieć charakter teoretyczno-empiryczny. W wymiarze teoretycznym będą one miały charakter porównawczy, także międzykrajowy. Zaś badania empiryczne prowadzone będą również w odniesieniu do instytucji i organizacji pozamilitarnych. Oznacza to, że oprócz wojska objęte nimi zostaną takie służby, jak policja, straż graniczna i straż pożarna, a także jednostki średniego szczebla administracji państwowej i samorządowej, funkcjonujące w systemie zarządzania kryzysowego. Uwzględniony zostanie dotychczasowy stan wiedzy teoretycznej na temat morale oraz dostępne wyniki badań krajowych i międzynarodowych. Będzie to stanowiło dogodny punkt wyjścia do *nowej konceptualizacji* zjawiska morale w odniesieniu do szerokiego spektrum podmiotów morale, jednostek organizacyjnych i służb funkcjonujących współcześnie, w wymiarze instytucjonalnym – narodowym i międzynarodowym. W badaniach zamierza się również uwzględnić możliwe scenariusze rozwoju sytuacji w bliższym i dalszym otoczeniu podmiotów, od których w znaczącym stopniu będzie zależało nasze bezpieczeństwo. Przewiduje się więc analizowanie sposobu funkcjonowania i znaczenia morale w/w podmiotów fizycznych i prawnych w warunkach pokoju, kryzysu i hipotetycznego konfliktu zbrojnego.

Zakłada się, że uzyskane w Projekcie wyniki badań przyczynią się do rozwoju kilku dyscyplin naukowych (psychologii, socjologii, nauki o organizacji i zarządzaniu, nauk prawnych, a także nauk o bezpieczeństwie).

Realizacja Projektu pozwoli także zebrać cenne doświadczenia w zakresie prowadzenia badań o charakterze inter- i transdyscyplinarnym, zarówno w warstwie merytorycznej, jak i metodologicznej. Lepsze rozumienie istoty zjawiska morale oraz jego uwarunkowań w wymiarze narodowym i międzynarodowym oraz umiejętność wykorzystania tej wiedzy w praktyce, także edukacyjnej, powinny sprzyjać rozwojowi wspól-

pracy międzynarodowej między instytucjami i organizacjami państwowymi, odpowiedzialnymi za różne aspekty bezpieczeństwa. Powinno to służyć umacnianiu systemu bezpieczeństwa narodowego i jego „kompatybilności” z analogicznymi systemami w innych krajach UE i NATO. Osiągnięta w ten sposób „wartość dodana” będzie szczególnie przydatna w różnego rodzaju sytuacjach kryzysowych, wykraczających poza granice jednego kraju.

Przystępując do badań przyjęto kilka **założeń** pełniących funkcję *hipotez*:

- 1) aktualny stan wiedzy dotyczącej istoty zjawiska morale oraz jego uwarunkowań jest niewystarczający, co nie sprzyja diagnozowaniu i doskonaleniu morale oraz wykorzystaniu tej wiedzy w praktyce, także edukacyjnej, pomimo wzrastającego znaczenia morale w służbie publicznej – cywilnej i „mundurowej” – w wymiarze krajowym i międzynarodowym;
- 2) deficyt wiedzy na temat istoty i uwarunkowań zjawiska morale utrudnia poznawanie mechanizmów jego funkcjonowania w odniesieniu do różnych instytucji i organizacji, w wymiarze krajowym i międzynarodowym;
- 3) poznanie kulturowych uwarunkowań funkcjonowania morale w odniesieniu do objętych badaniami instytucji narodowych powinno sprzyjać rozwijaniu ich efektywnej współpracy z podobnymi instytucjami w wymiarze międzynarodowym, co jest szczególnie ważne w sytuacjach kryzysowych;
- 4) charakter zjawiska morale wymaga zaangażowania w realizację projektu specjalistów z kilku dyscyplin naukowych, którzy wykorzystają charakterystyczne dla danej dyscypliny metody, techniki i narzędzia badawcze, zaś zebrany przez nich materiał zostanie przeanalizowany i opracowany w perspektywie inter- i transdyscyplinarnej.

Przedmiotem badań będzie fenomen morale, opisywany i wyjaśniany w kontekście kulturowym, przede wszystkim w odniesieniu do różnych instytucji i organizacji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w naszym kraju, ale także porównawczo – w wymiarze teoretyczno-metodologicznym – w kilku innych krajach.

W badaniach zamierza się osiągnąć dwa **ogólne cele naukowe**:

- a) poznanie istoty zjawiska morale oraz sposobów jego funkcjonowania i czynników na to wpływających, ze zwróceniem szczególnej uwagi na uwarunkowania kulturowe i sytuacyjne, w tym m.in. wpływ kultury organizacyjnej i informacyjno-komunikacyjnej, kultury prawnej i kultury bezpieczeństwa na poziom i charakter morale podmiotów fizycznych i prawnych. Poprzez badania zamierza się określić podobieństwa i różnice w znaczeniu i sposobie funkcjonowania morale w różnych krajach, a także w różnych instytucjach i organizacjach w naszym kraju;
- b) opracowanie modeli pomiaru morale oraz koncepcji doskonalenia poziomu i charakteru morale różnych instytucji i organizacji, uwzględniając ich funkcjonowanie (działanie i współdziałanie) w tzw. *warunkach normalnych*, kiedy morale powinno być diagnozowane i doskonalone, w różnego rodzaju *sytuacjach kryzysowych* oraz w czasie potencjalnego *konfliktu zbrojnego*, w jego wydaniu obserwowanym z pierwszych dekad XXI wieku (hybrydowość, sieciowość, itp.).

Podstawowe **pytanie problemowe** sformułowano w następujący sposób: *Na czym polega istota zjawiska morale, od czego zależy jego poziom i charakter oraz jakie ma ono znaczenie dla funkcjonowania administracji i służb mundurowych w czasie pokoju, sytuacji kryzysowych oraz wojny, w wymiarze krajowym i międzynarodowym?*

Rozwiązaniu sformułowanego wyżej problemu badawczego dobrze powinny służyć uszczegółowione **cele badawcze**, którymi były:

- 1) Zidentyfikowanie dotychczas istniejących modeli badań morale – ich silnych i słabych stron, co umożliwi lepsze poznanie istoty zjawiska morale oraz wyjaśnienie uwarunkowań jego poziomu i charakteru.
- 2) Określenie znaczenia morale dla funkcjonowania jednostek administracji samorządowej i państwowej oraz objętych badaniami służb mundurowych, określenie podobieństw i różnic w sposobach funkcjonowania morale w badanych grupach.
- 3) Opisanie i wyjaśnienie kulturowych uwarunkowań morale, ze zwróceniem szczególnej uwagi na znaczenie kultury organizacyjnej i informacyjno-komunikacyjnej, kultury prawnej i kultury bezpieczeństwa.

- 4) Opracowanie bardziej szczegółowych koncepcji badań morale w odniesieniu do administracji samorządowej, służb mundurowych i instytucji państwowych, w tym opracowanie metod, technik i narzędzi badawczych dostosowanych do specyfiki funkcjonowania wymienionych wyżej podmiotów.
- 5) Opracowanie koncepcji doskonalenia morale pracowników jednostek administracji samorządowej, służb mundurowych i instytucji państwa.

Z prakseologicznego punktu widzenia sensownym wydawało się również przełożenie powyższych *celów* na **zadania badawcze** o różnym stopniu szczegółowości, tj.:

1. Określenie istoty zjawiska „morale”, jego uwarunkowań i modeli badań:
 - 1.1. Identyfikacja funkcjonujących sposobów rozumienia pojęcia „morale” w literaturze krajowej i międzynarodowej.
 - 1.2. Określenie istoty zjawiska „morale” oraz wyjaśnienie jego uwarunkowań.
 - 1.3. Zidentyfikowanie dotychczas istniejących modeli badań morale. Przewiduje się że zadanie to obejmie etapy 1-5 w I i II fazie badań. Ta część zadania będzie stanowiła teoretyczną i metodologiczną podstawę do realizacji zadań 2, 3, 4, 5.
2. Określenie znaczenia „morale” dla jakości funkcjonowania administracji i służb mundurowych:
 - 2.1. Określenie znaczenia „morale” dla jakości funkcjonowania jednostek administracji samorządowej i państwowej.
 - 2.2. Zbadanie znaczenia „morale” dla jakości funkcjonowania służb mundurowych.
 - 2.3. Opisanie podobieństw i różnic w funkcjonowaniu morale w badanych grupach. Realizacja tego zadania obejmie etapy 2, 3, 4, 5 w I i II fazie badań.
3. Określenie kulturowych uwarunkowań morale:
 - 3.1. Określenie zależności między kulturą organizacyjną i kulturą informacyjno-komunikacyjną a morale.
 - 3.2. Zbadanie zależności między kulturą prawną a morale.
 - 3.3. Opisanie zależności między kulturą bezpieczeństwa a morale.

4. Opracowanie modeli pomiaru „morale”:
 - 4.1. Opracowanie teoretycznych założeń koncepcji pomiaru morale.
 - 4.2. Konceptualizacja narzędzi pomiarowych (diagnostycznych).
 - 4.3. Empiryczna weryfikacja narzędzi i ich modyfikacja na podstawie wstępnych wyników badań empirycznych.
5. Opracowanie koncepcji doskonalenia morale w II fazie badań obejmuje etapy 3-5. Będzie to dotyczyć:
 - 5.1. Pracowników jednostek administracji.
 - 5.2. Służb mundurowych.

Dla realizacji powyższych zadań opracowano także **założenia organizacyjne** traktowane jako *integralny element meta metody badawczej*. Biorąc pod uwagę specyfikę przedmiotu badań, sposób sformułowania problemu i przyjętych celów badawczych zdecydowano się na *dwufazowy* sposób przeprowadzenia badań, uwzględniających *pięć etapów*.

W **fazie I**, obejmującej zbieranie danych, ich analizę i syntezę, przeprowadzone zostaną **badania monodyscyplinarne**. Oznacza to, że badacze, reprezentujący różne dyscypliny naukowe będą pozyskiwać niezbędne dane przy pomocy charakterystycznych i sprawdzonych w ramach danej dyscypliny technik i narzędzi badawczych. Faza I będzie składała się z 2 etapów:

- **Etap 1** – trwający 12 miesięcy – zostanie podzielony na dwie części. Przez *pierwsze 6 miesięcy* przedstawiciele poszczególnych dyscyplin naukowych, zaangażowani w realizację niniejszego Projektu, będą spotykać się co najmniej dwa razy w miesiącu w celu wypracowania wspólnej „platformy badawczej”. Pozwoli to osiągnąć jednoznaczność rozumienia podstawowych pojęć i przyjętych celów oraz problemów badawczych, a także zapewni „kompatybilność” stosowanych metod, technik i narzędzi badawczych. W ciągu *kolejnych 6 miesięcy* badania będą realizować przedstawiciele poszczególnych dyscyplin naukowych, analizując poglądy i stanowiska prezentowane w literaturze przedmiotu w „swoich” obszarach wiedzy, dziedzinach i dyscyplinach naukowych w kraju i poza jego granicami, w odniesieniu do istoty i znaczenia *morale* oraz jego uwarunkowań.

- **Etap 2** – trwający 6 miesięcy – w którym przedstawiciele poszczególnych dyscyplin przeprowadzą *badania nad badaniami na temat*

morale w kraju i poza jego granicami, zwracając szczególną uwagę na podstawy teoretyczne tych badań i spotykane orientacje metodologiczne.

W **fazie II**, czyli podczas analiz i teoretycznego uogólniania, niezbędne będzie *podejście inter- i transdyscyplinarne*. W tym celu wykorzystane zostaną doświadczenia z I fazy badań, a szczególnie te, które były zebrane podczas wypracowywania wspólnej „platformy badawczej”, ale także dotychczasowe doświadczenia pracowników Transdyscyplinarnego Centrum Badania Problemów Bezpieczeństwa UPH w Siedlcach, zdobyte w czasie realizacji *Projektu System Bezpieczeństwa Narodowego RP*²⁶. Integracja metod, technik i narzędzi badawczych, wykorzystywanych przez przedstawicieli wyżej wymienionych dyscyplin naukowych oraz efektów ich pracy zostanie dokonana także w oparciu o *meta metodę*, opisaną przez profesora P. Sztompkę w publikacji: *Wyzwania wobec nauk społecznych. Głos w dyskusji z udziałem Profesorów: A. Koja, A. Koźmińskiego, A. Kuklińskiego, E. Mokrzyckiego, Z. Sadowskiego, J. Szackiego, J. Tazbira, J. Woleńskiego, P. Sztompki*²⁷.

II faza badań podzielona zostanie na trzy kolejne etapy:

- *Etap 3* – trwający *sześć miesięcy* – będzie obejmował: a/ porządkowanie i klasyfikowanie materiału teoretycznego, zebranego w I fazie badań, dotyczącego *istoty i znaczenia morale*, oraz b/ przygotowanie zestawień i charakterystyk *czynników warunkujących morale* w odniesieniu do różnych sytuacji, w których funkcjonują uwzględniane w badaniach podmioty; c/ opracowanie syntez i teoretycznych uogólnień dotyczących zagadnień ujętych w punktach a/ i b/.

W wyniku analizy historyczno-porównawczej dokonany zostanie przegląd stanowisk obecnych w historii myśli społecznej na temat morale, a uzyskana w ten sposób wiedza wykorzystana zostanie w kolejnych etapach badań w realizacji poszczególnych zadań badawczych, służących osiągnięciu zakładanych celów.

Wyprowadzone zostaną także wnioski i rekomendacje dotyczące wartościowych poznawczo i praktycznie użytecznych podejść badawczych nad zjawiskiem morale na różnych poziomach ogólności (makro,

²⁶ Projekt w zakresie obronności i bezpieczeństwa państwa finansowany ze środków Narodowego Centrum Badań i Rozwoju – umowa Nr DOBR/0076/R/ID1/2012/03 z dnia 18.12.2012 r., numer rejestracyjny projektu: OROB/0076/03/001

²⁷ Dyskusję przeprowadził i tekst przygotował do druku A. Flis, Kraków 1999, s.123-129.

mezo, mikro), w odniesieniu do różnych jednostek organizacyjnych, struktur oraz instytucji i służb.

- *Etap 4* – trwający sześć miesięcy – będzie uwzględniał porządkowanie i klasyfikowanie zebranego materiału teoretycznego oraz jego analizę i syntezę pod kątem podobieństw i różnic w rozumieniu istoty zjawiska morale w poszczególnych krajach i w różnych kulturach. W wyniku takiego zabiegu powstanie typologia definicji morale (pojęciowych i operacyjnych), a ponadto określone zostaną relacje pomiędzy pojęciami *morale* a innymi pojęciami, takimi jak na przykład *moralność*, *spójność*, *esprit de corps*.

Etap ten obejmuje także opracowanie zestawień i charakterystyk czynników warunkujących *morale* różnych rodzajów służb publicznych, cywilnych i mundurowych, funkcjonujących w sytuacjach pokoju, kryzysu, konfliktu i potencjalnej wojny. Uwzględnione zostaną psychologiczne, prakseologiczne i socjologiczne uwarunkowania morale, zwracając szczególną uwagę na uwarunkowania kulturowe, a w nich na kulturę organizacyjną i informacyjno-komunikacyjną, kulturę prawną i kulturę bezpieczeństwa; określenie zostaną także zależności między tymi rodzajami kultur a poziomem i charakterem morale objętych badaniami podmiotów.

- *Etap 5* – trwający sześć miesięcy – obejmuje opracowanie nowych, możliwych do zastosowania ogólnych modeli badań morale i koncepcji systemów doskonalenia kwalifikacji w tym zakresie, uwzględniając specyfikę funkcjonowania objętych badaniami podmiotów fizycznych i prawnych oraz uwarunkowania kulturowe. Wykonanie zadań w ramach tego etapu poprzedzone zostanie zrekonstruowaniem istniejących (aktualnie dostępnych) teoretycznych i empirycznych modeli badań tego fenomenu psychospołecznego i prakseologicznego oraz analizą istniejących dotychczas koncepcji doskonalenia morale.

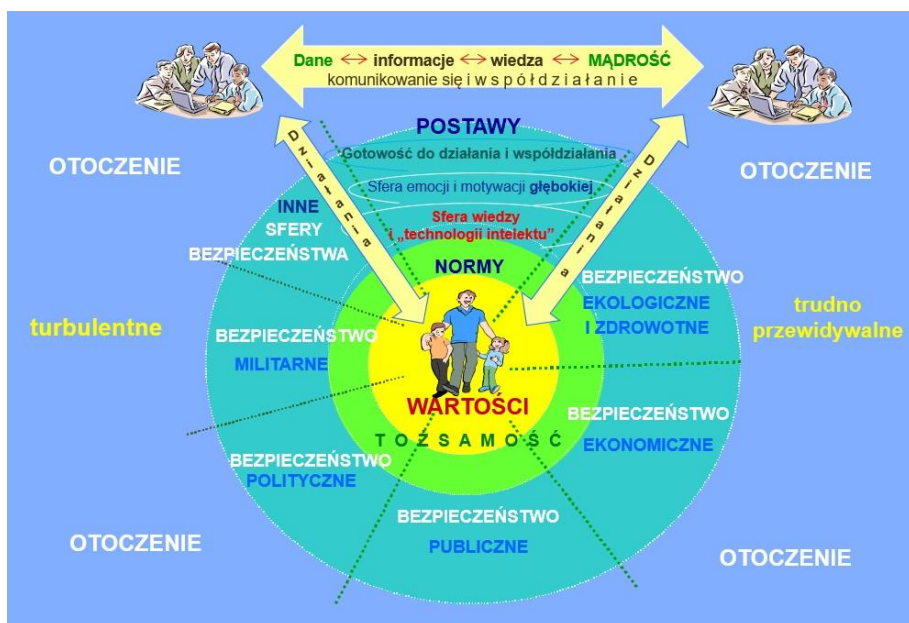
Podczas realizacji Projektu przewiduje się wykorzystanie *ilościowych i jakościowych metod* używanych w psychologii i socjologii, w naukach prawnych i ekonomicznych, w naukach o bezpieczeństwie, a także stosowanych w ramach tych metod technik i narzędzi badawczych: kwestionariuszy ankiet, arkuszy wywiadów, arkuszy analizy dokumentów, arkuszy obserwacji, programów statystycznych i symulacyjnych programów komputerowych.

Zakłada się ponadto wykorzystanie metody hermeneutycznej i interpretacyjnej, oraz metody analizy: systemowej, porównawczej, scenariuszowej, wielokryterialnej i statystycznej; metody symulacyjnej i metody fenomenologicznej. Techniki i narzędzia badawcze niezbędne do realizacji poszczególnych zadań powinni opracować i przedstawiać kierownikowi Projektu osoby odpowiedzialne za realizację zadań 1-5 (kierownicy zadań) w szóstym miesiącu realizacji pierwszego etapu badań. Przyjęcie narzędzi dla potrzeb projektu powinna poprzedzić dyskusja z udziałem wszystkich uczestników Projektu. Przed rozpoczęciem badań terenowych *próby badawcze* dobierane będą *celowościowo*, jednak w drodze dyskusji z udziałem wszystkich uczestniczących w Projekcie badaczy. Przewidywana *triangulacja* powinna obejmować *badaczy* i stosowane przez nich *teorie* oraz *metody* badawcze, ale także *dane* uzyskane przy pomocy różnych technik i narzędzi badawczych.

Należy podkreślić, że w badaniach powinno się również uwzględnić możliwe scenariusze rozwoju sytuacji w bliższym i dalszym otoczeniu objętych badaniami podmiotów, od których w znaczącym stopniu będzie zależało bezpieczeństwo danego społeczeństwa czy wspólnoty, np. UE. Zakłada się uzyskanie charakterystycznego dla badań transdyscyplinarnych efektu synergii, nie tylko w efekcie finalnym, ale także na poszczególnych etapach, czyli w procesie *konceptualizacji badań* i podczas opracowania *narzędzi badawczych* oraz w procesie *interpretacji wyników* badań w świetle przyjętych założeń teoretycznych²⁸.

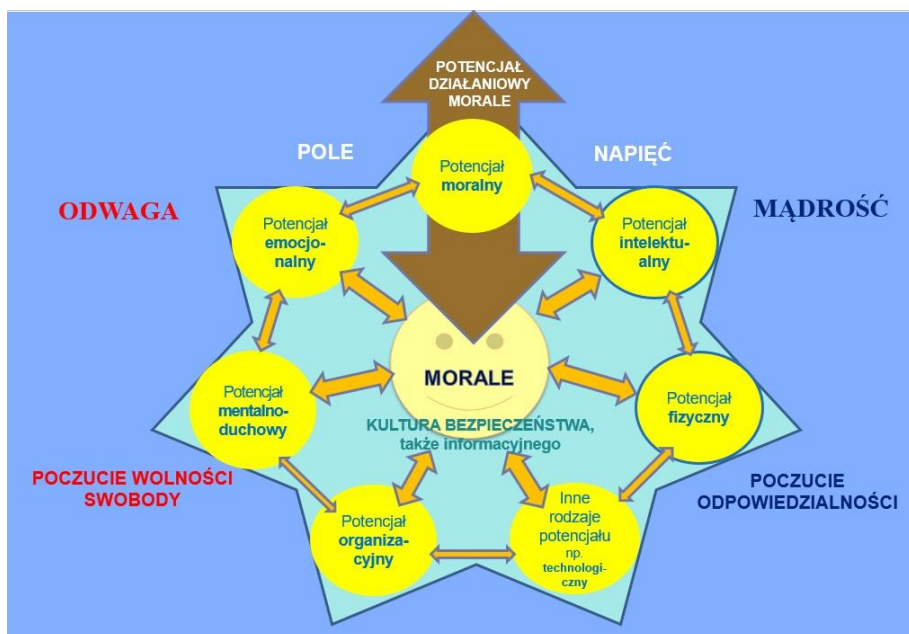
Realizacja tak nakreślonego Projektu powinna umożliwić zebranie cennych doświadczeń w zakresie prowadzenia badań o charakterze inter- i transdyscyplinarnym, zarówno w warstwie merytorycznej jak i metodologicznej. Lepsze rozumienie istoty zjawiska morale oraz jego uwarunkowań w wymiarze krajowym i międzynarodowym oraz umiejętność wykorzystania tej wiedzy w praktyce, także edukacyjnej, powinny sprzyjać rozwojowi współpracy międzynarodowej między instytucjami i organizacjami narodowymi, odpowiedzialnymi za różne aspekty bezpieczeństwa. Zarówno na etapie konceptualizacji Projektu, jak również w kolejnych etapach badań przydatne mogą okazać się **modele teoretyczne** przedstawione na rysunkach 3-6.

²⁸ Warto pamiętać, że w podejściu transdyscyplinarnym przyjęte dla potrzeb Projektu założenia teoretyczne mogą być fałsyfikowane w trakcie realizacji procesu badawczego.



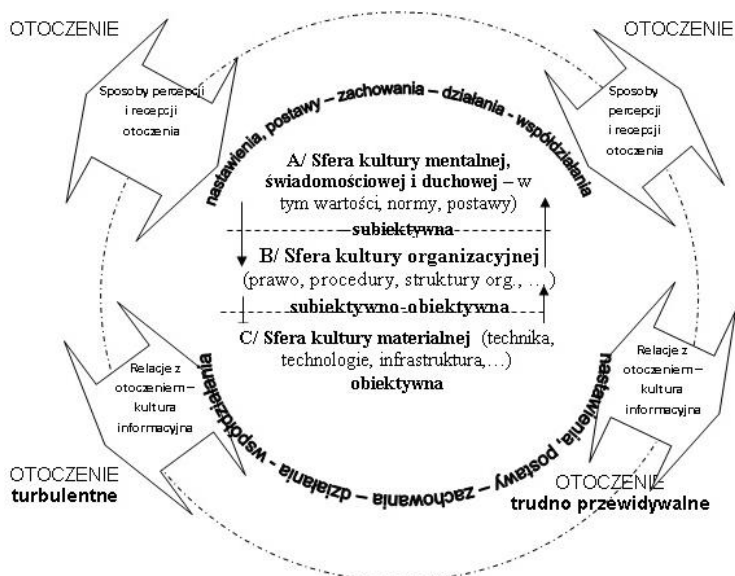
Rysunek 3. Idealny model kultury bezpieczeństwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Siedlce 2006, s. 213.

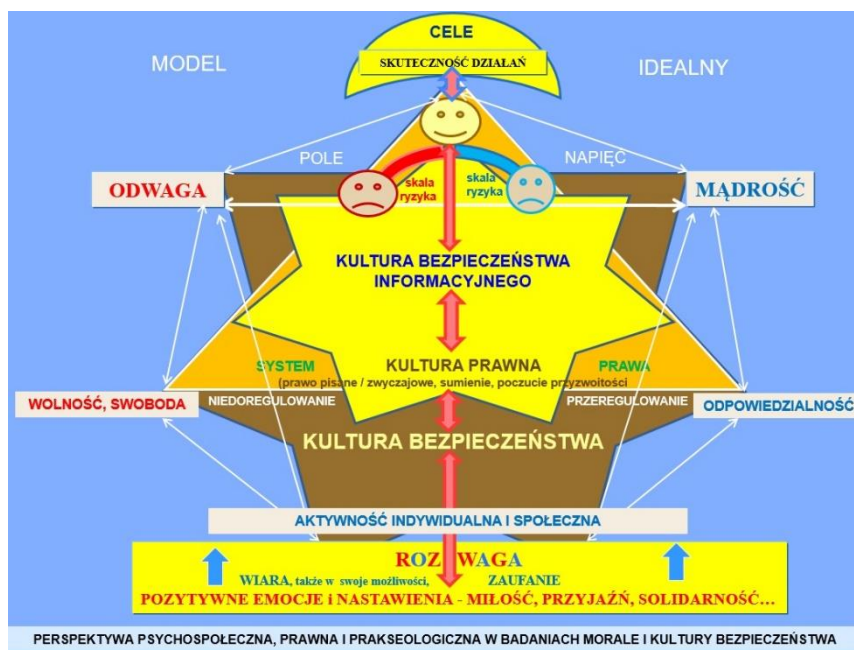


Rysunek 4. Osobowościowe elementy morale – model idealny

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Czynnik X...*, op. cit., s. 142.



Rysunek 5. Strukturalne uwarunkowania kultury bezpieczeństwa – model idealny
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Kultura bezpieczeństwa...*, op. cit., Siedlce 2006, s. 196-200.



Rysunek 6. Kultura bezpieczeństwa, morale i kultura prawną jako elementy systemu działania

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Czynnik X...*, op. cit., s. 121, jako efekt syntezy modeli na rys. 3-5.

W tym miejscu należy jeszcze raz podkreślić, że w I fazie badań wykorzystane zostaną ilościowe i jakościowe metody badawcze stosowane w psychologii i socjologii, w naukach prawnych i ekonomicznych, w naukach o bezpieczeństwie, a także charakterystyczne dla tych dyscyplin naukowych techniki i narzędzia badawcze. Zostaną one dostosowane do każdego z pięciu zadań (1-5) i opracowane przez kierowników tych zadań, a także przedyskutowane w tym gronie z udziałem kierownika Projektu. Na tej podstawie powstanie wspomniana wcześniej wspólna „platforma badawcza”. Jej opracowanie będzie możliwe dzięki zastosowaniu *triangulacji* w odniesieniu do *badaczy* i stosowanych przez nich *teorii* oraz *metod*, technik i narzędzi badawczych oraz – w II fazie badań – zebranych przy pomocy tych narzędzi *danych empirycznych*. Jak już wspomniano jednym z efektów pracy w I fazie badań powinno być opracowanie przez pięć zespołów zadaniowych wspólnej „platformy badawczej” jako swego rodzaju meta narzędzia.

Dzięki tak nakreślonemu Projektowi istnieje szansa rozwiązania przyjętego problemu badawczego i osiągnięcia zakładanych celów, w tym przede wszystkim lepsze niż dotychczas poznanie zjawiska morale i jego uwarunkowań, w świetle różnych poglądów teoretycznych obecnych w historii myśli społecznej i we współczesnej literaturze naukowej, uwzględniając uwarunkowania kulturowe, a także wpływ wielkich teorii społecznych i powiązanych z nimi różnych orientacji metodologicznych.

Podsumowanie

Zawarte w artykule rozważania o charakterze teoretyczno-metodologicznym, zakończone przykładem możliwości zastosowania tych założeń w opracowywaniu *Projektu badawczego*, nie powinny być traktowane jako „jedynie słuszne prawdy” czy też jako „wzorzec” do kopiowania. Autorowi chodziło raczej o ukazanie jednej z możliwych propozycji wykorzystania perspektywy transdyscyplinarnej do badania tak trudnego do naukowego oglądu fenomenu, jakim jest morale²⁹. Nie było to zadanie łatwe. Prawdopodobnie potencjalni czytelnicy, biorąc na warsztat bardziej wyraziste i lepiej dotychczas rozpoznane zjawiska

²⁹ Szerzej na ten temat w: M. Cieślarczyk, A. Kołodziejczyk, op. cit.

w sferze szeroko rozumianego bezpieczeństwa i obronności, łatwiej będą sobie radzić z takim zadaniem. O tym, że badania transdyscyplinarne – także w naukach o bezpieczeństwie – powinny być częściej podejmowane niż dotychczas, nie trzeba nikogo przekonywać. Chodzi bowiem nie tylko o dalszy rozwój dyscypliny *nauki o bezpieczeństwie*, która może z czasem stać się *dziedziną wiedzy*, ale także – a może przede wszystkim – o wyższy poziom szeroko rozumianego bezpieczeństwa kolejnych pokoleń.

Bibliografia

- Bremer J., *Nauka o zrównoważeniu – w poszukiwaniu transdyscyplinarnej metodologii*, „Zagadnienia naukoznawstwa” 2016, nr 1 (207), s. 20-21.
- Cieślarczyk M., Kołodziejczyk A., *Czynnik X. Morale w życiu osobistym, w działalności społecznej i zawodowej*, Difin, Warszawa 2019.
- Cieślarczyk M., *Psychospołeczne i organizacyjne elementy bezpieczeństwa i obronności*, AON, Warszawa 1997.
- Cieślarczyk M., *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa państwa*, Siedlce 2009 i kolejne wznowienia.
- Czaja J., *Kultura jako czynnik bezpieczeństwa i przedmiot studiów w naukach o bezpieczeństwie*, [w:] Kośmider T., Kitler W., (red.), *Granice tożsamości nauk o bezpieczeństwie. Perspektywa materialna i formalna*, Difin, Warszawa 2017, s. 179-201.
- Domańska I., *Antropologia literatury – projekt interdyscyplinarny czy transdyscyplinarny?*, „Przegląd Kulturoznawczy” 2011, nr 1(9), s. 55-64.
- Filipek A. (kier. podzad.), Podzadanie badawcze nr 1.5., *Kultura bezpieczeństwa podmiotów jako element integrujący system bezpieczeństwa narodowego oraz regulujący jego funkcjonowanie i rozwój*, [w:] Kitler W. (kier. zespołu), *Projekt System Bezpieczeństwa Narodowego RP*, AON Warszawa 2013.
- Filipek A., Krzewniak D. (red.), *Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa*, Tom VII, *Teoretyczne i formalne aspekty bezpieczeństwa w wymiarze lokalnym*, Wydawnictwo Naukowe UPH, Siedlce 2018.
- Glen A., *Granice materialne i formalne nauk o bezpieczeństwie*, [w:] Kośmider T., Kitler W., (red.), *Granice tożsamości nauk o bezpieczeństwie. Perspektywa materialna i formalna*, Difin, Warszawa 2017, s. 15-39.

- Kitler W. (kier. zespołu), Projekt System Bezpieczeństwa Narodowego RP (projekt w zakresie obronności i bezpieczeństwa państwa finansowany ze środków Narodowego Centrum Badań i Rozwoju – umowa Nr DOBR/0076/R/ID1/2012/03 z dnia 18.12.2012 r., numer rejestracyjny projektu: OROB/0076/03/001).
- Korporowicz L., *Społeczeństwo. Naród. Państwo. Granice redukcji socjologicznej w interdyscyplinarnym modelu nauk o bezpieczeństwie*, [w:] Kośmider T., Kitler W., (red.), *Granice...*, op. cit., s.149-164.
- Kultura bezpieczeństwa nr 3-4/2015, TCBPB, Siedlce 2015.
- Meyer P., *Epistemologia medycyny dwudziestego wieku*, [w tegoż:] *Złudzenie konieczne*, Warszawa 1998.
- Quine W.V., *O prostych teoriach skomplikowanego świata*, [w tegoż:] *Granice wiedzy i inne eseje filozoficzne*, Warszawa 1986.
- Russel W.A., Wickson F., Carew A.L., *Transdisciplinarity: Contexts, contradictions and capacity*, „Futures” 2008, nr 40.
- Thom R., *Teoria katastrof*, [w tegoż:] *Parabole i katastrofy. Rozmowy o matematyce, nauce i filozofii*, Warszawa 1991.
- Wróblewski R., *Bezpieczeństwo narodowe. Zintegrowane i zrównoważone*, Wydawnictwo Naukowe UPH, Siedlce 2019.
- Wysocki M.I., Cianciara D., *Koncepcja bezpieczeństwa zdrowotnego – panaceum czy placebo*, „Problemy higieny i epidemiologii” 2006, t. 87, nr 2.
- Zeidler-Janiszewska A., *Visual Culture Studies czy antropologicznie zorientowana Bildwissenschaft? O kierunkach zwrotu ikonicznego w naukach o kulturze*, „Teksty Drugie” 2006, nr 4, s. 9–29.